

Ur *Offensiv* 2008-10-09

Världsekonomin: 1930-talet i repris?

Historiska paralleller är alltid otillräckliga för att beskriva det aktuella läget. Om den nuvarande krisen för kapitalismen kommer att få lika dramatiska historiska konsekvenser som 1929 hade för 1930-talet återstår att se. Men det finns viktiga likheter med idag och lärdomar som behöver dras, liksom myter om 1930-talet som behöver diskuteras. Här är några av dem:

Spekulation 1920-talets verkliga spekulationsbubbla inleddes inte förrän 1928, men den utvecklades då extremt snabbt. Tecknen på en bubbla var: a) Investmentbankerna dök upp, bland dem Lehman Brothers, som lanserades på börsen i New York i september 1929, b) industriföretagen började också spekulera, som t ex Standard Oil of New Jersey (Exxon, ägd av Rockefeller) och c) aktiemäklarnas utlåning fördubblades mellan 1926 och 1928. Kort-siktiga kapitalrörelser (spekulation) blev kapitalisternas nya sätt att snabbt öka sina vinster. Bland dem som blev rika var Kennedyfamiljen. Ju närmare kraschen desto febrigare blev spekuleringen, precis som under 2000-talets kasinoekonomi.

Ökade klyftor År 1929 tjänade de 42 procent fattigaste i USA tillsammans 0,1 procent av alla inkomster. De 200 största företagen kontrollerade 69 procent av alla förmögenheter och 56 procent av alla vinster. Av en befolkning i USA på 120 miljoner uppskattas det att 600 000 hade deltagit i spekuleringen i aktier.

Tvångströja Under 1800-talet, då det brittiska imperiet dominerade världen, var guldmyntfoten för ett lands valuta ett slags bevis för "bra hushållning". Systemet bröt samman under första världskriget, men politikerna ville snabbt återinföra det. Nationernas Förbund bildades, med uppsåtet att "fungerande marknader" skulle ge fred. Länder pressades till att genomföra stora nedskärningar för att betala krigslånen, t ex sparkades 100 000 statstjänstemän i Österrike. År 1925 knöts det brittiska pundet på nytt till guld och 31 länder följde efter. Som med dagens euro och press från IMF och Världsbanken begränsade det den ekonomiska politiken.

USA framhölls också på 1920-talet som en modell, ett land där alla snart skulle ha bilar. Finansminister Andrew Mellon var den tidens Greenspan (chef för USA:s centralbank, Fed, tills nyligen), en person som påstods garantera goda tider. Spekulanterna och investmentbankerna beskrevs som hjältar, t ex den svenska superspekulanten Ivar Kreuger, som var på tidningen Times förstasida i oktober 1929.

Kraschen Den historiska kraschen pågick från den svarta torsdagen den 24 oktober till den svarta tisdagen den 29 oktober. På tisdagen omsattes 16,4 miljoner aktier, ett rekord som höll i 40 år. Fed och bankerna i New York gjorde allt för att förhindra paniken, men misslyckades. De privata ägarna ville inte "ta sitt ansvar" och deras försök att höja kursen genom stödköp hade ingen chans mot säljfloden. Pratet om att ekonomin var "i grunden sund" höll bara stått ett par timmar åt gången.

Kraschen kom inte som en blixt från en klar himmel. Oron över en krasch motverkades av oron för hur den uppblåsta ballongen skulle kunna punkteras på ett lugnt sätt. Fed hade enorm prestige, men vågade lika lite som på 2000-talet agera.

Efter en nedgång sedan i början av september och sedan kraschen i oktober, steg sedan aktierna till i april 1930. Men från juni 1930 till juni 1932 sjönk börsen i New York varje vecka, för att nå botten med en minskning på 89 procent sedan höjdpunkten.

Från en dag till en annan blev miljontals människor fattiga och utan mat i världens rikaste land, samtidigt som det fanns mat. Det var inte produktions- och naturresurserna som hade ändrats, utan det som hade hänt var att kapitalisternas möjligheter till vinster försvunnit. Det betyder en uppbromsning, eller i detta fall, en depression.

Jobb och löner Kraschen var inledningen på depression. Aldrig förr hade investeringar och produktion rasat så snabbt. Antalet anställda på Ford föll från 128 000 på våren 1929 till 37 000 i augusti 1931. USA:s BNP (produktionen under ett år) halverades från 81 miljarder dollar till 40 miljarder från 1929 till 1931. Från år 1929 till 1932 minskade lönerna från 51 miljarder till 31 miljarder dollar och investeringarna från 16 miljarder till 1 miljard dollar.

Globalt Krisen spreds över hela världen. En rad länder ställde in sina betalningar – en motsvarighet till konkurs. Det började i Bolivia i januari 1931, som så småningom följdes av alla stater i Latinamerika utom Argentina. År 1931 ställde även Ungern in sina betalningar och lade ett enormt nedskärningspaket, inklusive sänkta löner och pensioner. Sedan följde Jugoslavien, Grekland, Österrike och Tyskland (under Hitlers nazist-regim, i juni 1933). Banker kollapsade i både Europa och i USA. När den österrikiska staten räddade banken Kreditanstalt kostade det motsvarande 9 procent av landets BNP. Stora banker kollapsade också i Holland, Polen, Tyskland, Lettland, Turkiet och Egypten.

Kapitalister i Europa vände sig, i panik inför depressionen och hotet om en arbetarrevolution, till fascistiska och auktoritära krafter. I de flesta länderna i Östeuropa och på Balkan kom fascistiska eller halvfascistiska regimer till makten, både före och efter att nazistregimen i Tyskland etablerades i januari 1933.

Nationalism Politikerna i Europa hade snabbt gett upp hoppet om internationella lösningar. USA:s nyttillträdde president Roosevelts budskap till en internationell konferens i London 1933 var att varje land självt måste klara sina valutor, skulder och underskott. ”I världsekonomin fanns det ingen ansvarig”, sammanfattar Charles Kindleberger i sin bok, *The World Depression 1929-39*.

Utan gemensam global plan eller medicin ökade protektionismen – devalveringar av valutorna, handelshinder o s v.

Den ökända Smoot Hawley-lagen som antogs i USA i juni 1930 innehöll 21 000 tariffer (importavgifter). Trettio länders regeringar protesterade och flera svarade direkt med motåtgärder. Världshandelns värde föll från 2 998 miljarder dollar i januari 1931 till 944 miljarder dollar två år senare.

Även John Maynard Keynes – som skulle bli känd som stimulanspolitikens uppfinnare – förespråkade en nationell väg för Storbritannien: stöd till investeringar, tariffer, subventionerad export m m. En ”nationell” samlingsregering som tillträdde i London 1931 lämnade guldstandarden, vilket gjorde att pundet föll med 25 procent på några dagar. Tjugofem andra länder bröt därefter också med guldet. England och Frankrike ökade sin handel med sina respektive kolonier, medan Tysklands dominans i Östeuropa växte.

New Deal Politikerna underskattade både krisens djup och dess konsekvenser. Vissa stödde fortfarande ultraliberaler som ekonomen Friedrich Hayek, som förespråkade ”eliminering av dödkött”.

Men storfinansen började snabbt be staten om hjälp. Också den hopplöse president Hoover (som satt år 1928-32) försökte sig på att stimulera ekonomin. Det är dock Roosevelts New Deal (Ny Giv) som fått äran av att ha löst krisen. New Deal innehöll en plan för offentliga arbeten – vägar, broar etc – plus vuxenutbildning. NRA, den nationella återhämtningslagen, frös löner och priser, men gav också fackliga rättigheter till arbetare. Socialförsäkringar infördes, om än på en låg nivå.

Som svar på kritiken från högern sa Roosevelt: ”Det var min regering som räddade det privata profitsystemet”. Kindleberger visar hur Roosevelts dubbla uppgift var att omorganisera kapitalismen och att stoppa ökningen av spontana revolter. Massivt motstånd mot vräkningar

och strejkvågen bland arbetare skulle inte få utvecklas till en verklig revolution. Arbetarna skulle få känslan av att presidenten stod på deras sida. I verkligheten innebar dock New Deal liten trygghet för arbetare och stor trygghet för storföretagen.

New Deal var möjligt på grund av storleken på USA:s ekonomi och dess samlade välstånd. Men de ekonomiska effekterna av Roosevelts och andras keynesianism var begränsade. ”Positiv budgetpolitik fördes praktiskt taget ingenstans, inte ens i Sverige”, skriver Kindleberger, med hänvisning till den svenska socialdemokratiska regeringen. Den svenska offentliga sektorns skulder ökade med bara 6,5 procent (142 miljoner kronor) på fem år. Den verkliga hävstången för svensk ekonomi var exportökningen på 54 procent 1932-35, på grund av devalveringen av kronan och ökad tysk efterfrågan.

Roosevelt var hela tiden för balanserade budgetar och genomförde därför nedskärningar så fort ekonomin verkade vara på väg uppåt under år 1936, men krisen återkom då med full styrka – aktiemarknaden rasade och följdes av råvarupriserna och industriproduktionen. Roosevelt sa själv att en tredjedel av amerikanerna 1937 var undernärda och hade undermåliga kläder och bostäder. Leo Trotskij skrev i *Marxism i vår tid* att New Deal skapade fiktiva framgångar och verkliga skulder. Den löste inte krisen, utan lade grunden för kapitalistisk reaktion och imperialistiska explosioner.

Depressionen slutade inte förrän med andra världskriget. Kriget betydde en enorm slakt på produktivkrafterna och de revolutioner som följde efter kriget förrådades av stalinister och socialdemokrater. USA:s dominans i den kapitalistiska världen upprättades.

Massradikalisering Kraschen och depressionen underminerade stödet för alla kapitalistiska partier och institutioner, vilket lade grunden för en massradikalisering i samhället. Bara lite mer än ett årtionde efter den ryska revolutionen – som väckte förhoppningarna hos arbetare och förtryckta i hela världen – var medvetenheten stark om att ett annat samhälle var möjligt, trots den stalinistiska urartningen i Ryssland. I USA fanns också traditioner av både socialistiska idéer och arbetarkamp.

Det nya industrifacket, CIO, växte explosivt, från noll till fem miljoner medlemmar 1936. Medan bara 9 200 av 800 000 stålarbetare var med i facket 1935 hade 500 000 gått med i CIO 1937. Inom bilindustrin var ökningen från 3 500 till 375 000, av totalt 500 000 bilarbetare.

År 1934 var ett år av stor arbetarkamp i USA. Hamnarbetarna på västkusten strejkade i en revolt underifrån, vilket ledde till en generalstrejk i San Francisco. Los Angeles Times beskrev det som en ”kommunistrevolt” och 4 500 nationalgardister och 500 specialpoliserna sändes dit. Sedan följde den historiska generalstrejken i Minneapolis, som leddes av trotskister i Teamsters (transportfacket). Senare samma höst strejkade som mest 425 000 textilarbetare i södern.

Gummiarbetare i Akron var de första som organiserade en sittstrejk, en ockupation av arbetsplatsen. Den blockerade strejkbrytare och gav arbetarna som kollektiv kontroll över arbetsplatsen. Sittstrejkerna ökade i antal från 48 under 1936 till 477 året efter. Den längsta ockupationen varade tre månader i Flint, Michigan, där 5 000 arbetare stred mot polisen. Men från 1937 började CIO-ledningen, i samarbete med kommunistpartiet, att bromsa och sabotera strejker, med argumentet att de ville visa hur pålitliga facken var när avtal slutits.

Arbetarkampen fördjupade och spred den politiska radikalismen i USA. Trots dess stalinistiska kurs växte kommunistpartiet till 100 000 medlemmar. Trotskisterna ökade också snabbt sitt medlemstal och sitt inflytande i arbetarkampen.

Kapitalismens kris Kapitalismens propaganda avslöjades helt och hållet av 1929 och av 1930-talet. Bankdirektörerna kallades ”banksters” och var helt diskrediterade tillsammans

med andra kapitalistiska grundbultar: guld, balanserade budgetar, oberoende centralbanker, kapitalrörelser och, inte minst, aktiebörsen. Efter andra världskriget blev keynesianismen officiell kapitalistisk ideologi. Internationella institutioner, ledda av USA, var ett försök att hindra "individuell girighet". Men när keynesianismen inte kunde lösa 1970-talets kriser gick dessa institutioner över till monetarism och nyliberalism.

Vad berodde krisen på? Spekulation, skulder, brist på reglering var symptom, men inte orsaken till kraschen och depressionen. Inte heller var en felaktig penningpolitik avgörande, något som t ex högerekonomen Milton Friedman påstod. Depressionen blev faktiskt värre när Roosevelt kraftigt ökade penningmängden.

Det kapitalistiska systemet har en rad mycket allvarliga inbyggda motsättningar som leder till kriser. De är förstas sammanlänkade och både ekonomiska, politiska och sociala: a) Medan produktionen är allt mer samhällelig och global är den fortfarande i händerna på en liten kapitalistisk klick och begränsad av dess bas i en nationalstat.

Kapitalisternas "girighet" är därför en del av systemet och det är även nationella motsättningar som kan leda till krig och andra konflikter. b) Systemet saknar samhällelig och global planering. c) Det är arbetarna som skapar profitterna, men de ersätts allt mer med maskiner, vilket leder till en tendens av fallande profiter. d) Av det mervärde som produceras försöker kapitalisterna behålla så mycket som möjligt, vilket begränsar arbetarnas andel och deras köpkraft. Kapitalisternas behov av investerings- och lyxvaror kan inte ersätta arbetarnas masskonsumtion. e) Klassmotsättningarna mellan kapitalisterna och arbetarklassen, stödd av alla utsugna skikt i samhället, leder till politiska och sociala oroligheter, revolutioner och kontrarevolutioner.

Kapitalismens metod för att undvika ständig kris är att ständigt utvecklas, genom ny teknik, handel, investeringar. De kan också öka sina profiter genom ökad utsugning – längre arbetstid, ökat tempo på arbetsplatserna och löneökningar. Krediter och skulder är andra sätt att smörja systemet. Allt detta hände både på 1920-talet och under det senaste årtiondet.

Överkapacitet och överproduktion (underkonsumtion) blir resultatet när kapitalisterna inte längre kan producera profiter. Detta begränsar investeringarna ännu mer, medan ökade löner inte är något alternativ för kapitalisterna eftersom det minskar deras andel av mervärdet.

När kapitalismen inte längre kan utveckla produktivkrafterna inleds en period av revolution och kontrarevolution. "Underkonsumtionen" – matköer bredvid stora matlager – kan bara lösas genom en planering av alla resurser. En sådan demokratisk planering efter människors och miljöns behov är omöjlig så länge kapitalisterna äger och styr.

1930-talet visade att kapitalismen kan överleva även dödliga kriser, till vilket pris som helst, om den inte avskaffas genom att arbetarklassen tar makten i samhället.

Det är den grundläggande lärdomen från kraschen 1929 och den följande depressionen.

Per-Åke Westerlund